
GYERMEKVÁLLALÁS A DEMOGRÁFIAI ÁTMENET IDEJÉN A NYUGAT-DUNÁNTÚLON:

1970-ES RETROSPEKTÍV TERMÉKENYSÉGI
ADATOK MIKRODEMOGRÁFIAI ELEMZÉSE

Pakot Levente

BEVEZETÉS

A 19–20. századi termékenységi átmenet viszonylag jól kutatott téma Magyarországon, ugyanakkor azonban továbbra sem ismertek a részletek és az ok-okozati összefüggések.¹ Alapvető probléma, hogy mind ez idáig kevés figyelem fordult az individuális adatok és a mikrolépték felé.

Az eddigi elemzések döntő részben magas szinten aggregált népszámlálási és népmozgalmi adatokat használnak, és ezek alapján rekonstruálják a demográfiai átmenetben érintett női kohorszok gyermekszámának alakulását országos és regionális szinten, törekedve a foglalkozási-, felekezeti-, stb. csoportok vagy az iskolai végzettség szerinti különbségek bemutatására (Andorka 1969, 1987; Dányi 1991, 1994; Kamarás 2000; Szukicsné 1986, 2000; Thirring 1930, 1936, 1941, 1959). Újabban pedig a két adatforrás kombinációjával mikroregionális és településszintű termékenységi differenciákat mutatnak be (Ájus 2010; Dányi 1994; Koloh 2013b; Őri 2006, 2007). Mindeddig azonban kevés kísérlet történt egy település vagy településcsoport longitudinális vizsgálatára egyéni szintű adatok felhasználásával. A mikrodemográfiai vizsgálatra leginkább alkalmas településszintű családrekonstitúciós vizsgálatok² az átmenet előtti termékenység vizsgálatára fókuszálnak, és általában lezárulnak az állami anyakönyvezés bevezetését jelölő 1895-ös évnél, vagyis nem terjednek ki a magyarországi termékenységcsökkenés szempontjából nagyon fontos későbbi időszakokra (vö. Koloh 2013a; Pakot 2013).

¹ A tanulmány a *Termékenység átmenet mikroperspektívából a 19–20. századi Magyarországon* című OTKA kutatás (K 113100) egyik részeredménye. Az itt közölt anyag átdolgozott és egyszerűsített változata egy Őri Péterrel közösen készített, nagyobb mintán alapuló összehasonlító elemzésnek, amelynek első eredményeit a 2014. szeptember 25–27-én Alghero-ban (Szardínia, Olaszország), az Európai Történelmi Demográfiai Társaság (European Society of Historical Demography) nyitó konferenciáján mutattuk be.

² A magyarországi családrekonstitúciós vizsgálatok kritikai áttekintésére lásd: Benda 2006.

Összességében a mai napig sincs részletekbe menő mikro-demográfiai elemzés arról, hogy egy adott kistérségben vagy településen milyen mechanizmusok és milyen differenciák szerint, továbbá milyen tényezők hatására alakult át a gyermekvállalási hajlandóság.

Jelen tanulmány ezt a hiányt próbálja csökkenteni az 1970-es népszámlálás reprezentatív termékenységi adatfelvétele adatainak mikrodemográfiai elemzésével két nyugat-dunántúli település, Bük és Csepreg esetében. Elemzésemben elsőként teszek kísérletet arra, hogy felhívjam a figyelmet az individuális szinten meglévő és a kutatók számára kézíratos formában hozzáférhető adatok felhasználásában rejlő lehetőségekre.³

A tanulmány szerkezete a következő. Az első részben ismertetem az 1970-es termékenységi adatfelvétel jellemzőit. Ezt követően bemutatom a vizsgálat terepét. A harmadik részben ismertetem az elemzett minta jellemzőit. A negyedik rész az elemzésé, először a leíró statisztikákat, majd a többváltozós statisztikai elemzés eredményeit mutatom be. A tanulmányt rövid összegzés és kitekintés zárja.

AZ 1970. ÉVI NŐI TERMÉKENYSÉGI ADATFELVÉTEL

Jelen vizsgálatban az 1970. évi népszámlálás 25 százalékos reprezentatív mintájának Bük és Csepreg településekről fennmaradt kézíratos anyagát használom.⁴ A felhasznált minta bemutatása előtt az alábbiakban röviden ismertetem a női termékenységtörténetére vonatkozó részletes adatfelvétel jellemzőit.

Az 1970. évi népszámlálás során a jelenlévő népesség mintavételes eljárás keretében kiválasztott 25 százalékról egy részletesebb adatfelvételt készítettek (KSH 1977). A teljes népességre kiterjedő alapösszeírásban csupán egyetlen kérdés szerepelt a női termékenységre vonatkozóan, amely a 15 év feletti nők élveszületett gyermekeinek számát tudakolta. Ezzel szemben a reprezentatív összeírás kérdőíve egy részletes termékenységi adatfelvételt tartalmazott.⁵ Az összeírt nő gyermekeire és házasságkötéseire vonatkozó adatok című adatfelvétel a népszámlálási kérdőív 4. oldalán található és 4 nagyobb részből áll (1. kép). Az első rész a született gyermekek számára vonatkozik, és azon belül is differenciál az anyával együtt élő, a tőle külön élő, a meghalt és a halvaszületett gyermekek

3 A nemzetközi szakirodalomban a sajátomhoz hasonló kezdeményezésre lásd: Breschi et al. 2014.

4 MNL OL, XXXII-23-a, 1970. évi népszámlálás, Bük (6860, 6861), Csepreg (6876, 6877, 6878).

5 A reprezentatív összeírás az alapösszeíráshoz viszonyítva számos bővítést tartalmazott. A személyi adatok rész (I. oldal) kiegészült a születési helyre, az előző állandó lakhelyre, az 1960. január 1-i állandó lakhelyre, továbbá az anyanyelvén kívül beszélt nyelvre vonatkozó ismeretekkel. Az iskolázottsági rész (II. oldal) az iskolába járás osztályával, helyével, módzatával, a szakmunkástanuló iskolába és szakiskolába járóknál a szakmával-, valamint a fizikai- és szellemi szakképzettséggel bővült. A foglalkozási rész (III. oldal) az összeírtak munkahelyre való eljutásának módjára és idejére, heti munkaidéjére, mellékfoglalkozásukra, másodállásukra, továbbá első és 1960. január 1-i tevékenységükre vonatkozó kérdésekkel bővültek. (KSH 1977, 21–26.)

között. A második rész a termékenységtörténet részletes adatait tudakolja, vagyis a született gyermek születési sorszámát, nevét, nemét, születési évét és hónapját, illetve amennyiben meghalt, a halálozás évét. A kérdőív harmadik része a nő házassági adatait tartalmazza: az első, továbbá – az esetleges – második és harmadik házasságkötés(ek) időpontjait (év, hónap), a házasság fennállásának tényét, illetve amennyiben a népszámlálás időpontjában már megszűnt házasságról vagy különélésről van szó, ezek körülményeit: a megszűnés/különélés évét, valamint a megszűnés okát (özvegyülés vagy válás). A negyedik, egyben utolsó rész az élettársi kapcsolat létrejöttének évét tartalmazza, amennyiben az fennáll.

Összességében tehát az 1970-es termékenységi adatfelvétel alapján nem csupán az adott házasságban született gyermekek száma vizsgálható, hanem az egyes születések/gyermekvállalások időzítése is. Fennáll annak a lehetősége is, hogy a termékenységi adatfelvétel információit kiegészítsük a népszámlálási kérdőíveken szereplő egyéb információkkal, mint például az életkorral, születési hellyel, iskolai végzettséggel, foglalkozással vagy foglalkozástörténettel, a lakhatás jellemzőivel, a lakás felszereltségével stb.

A népszámlálás retrospektív termékenységi adatai felvetik az alulbecslés problematikáját, hiszen az adatok a népszámlálás eszmei időpontjában élő nőkre vonatkoznak. Vagyis a halandóság, vándorlás és válaszmegtagadás összetett hatásai következtében a népszámlálás termékenységi adatai feltehetően a ténylegesnél alacsonyabb gyermekszámot regisztrálnak.⁶ Az elvándorlás pozitív és negatív összefüggésben is állhat a gyermekszámmal. Továbbá, feltehető, hogy az idős személyek gyermekszáma alulregisztrált, hiszen az idős személyek elfelejthetik megemlíteni a kora csecsemőkorban meghalt gyermekeik születéseit, különösen egy magas csecsemő- és gyermekhalandósággal jellemezhető környezetben. A termékenység és az élettartam közötti összefüggéseket vizsgáló szakirodalom szerint a sokgyermekes nők alacsonyabb poszt-reproduktív (50 év felett) élettartammal bírnak, mint a kevésgyermekesek. Az összefüggést azonban nem minden vizsgálat támasztja alá, sőt a történeti népeségek vizsgálatai nem erősítették meg az összefüggést. Hozzánk időben közeli népeségek esetében ez az összefüggés már jobban kimutatható. A termékenység és a relatív halandósági kockázat vizsgálata U típusú összefüggést mutat, vagyis a gyermektelen és a sokgyermekes (5-nél több gyermeket szült) nőket rosszabb halandósági viszonyok jellemzik, mint a gyermekeseket, de a differenciák erősen kontextus függőek. Általában a gyermekszámnak a halandóságra gyakorolt hatása alacsony az egyéb tényezők-höz, mint például a társadalmi státuszhoz vagy iskolai végzettséghez viszonyítva.

6 Az alábbi rész Van Bavel 2014, 932–936. alapján készült.

1. kép

A termékenység vizsgálatára kidolgozott kérdéspontok az 1970. évi reprezentatív összeírás személyi kérdőívében

"D/minta" 4. oldala

IV. AZ ÖSSZEÍRT NŐ GYERMEKEIRE ÉS HÁZASSÁGKÖTÉSEIRE VONATKOZÓ ADATOK										
Csak az 1953-ban vagy korábban született – 14 éves és idősebb – nőkről kell kitölteni!										
33	A született gyermekeinek száma	a) Az anyával együttélő		}		gyermekek száma		<input type="text"/>	<input type="text"/>	
		b) Az anyától különélő		}				<input type="text"/>	<input type="text"/>	
		c) A meghalt		}				<input type="text"/>	<input type="text"/>	
		d) A halvaszületett		}				<input type="text"/>	<input type="text"/>	
Az összes született gyermek adatai										
Sorszám	A gyermek				Sorszám	A gyermek				
	utóneve*	neme	születésének éve	ha meghalt, a halálozás éve		utóneve*	neme	születésének éve	ha meghalt, a halálozás éve	
34	1	férfi nő	1... <input type="text"/> 1... <input type="text"/>	7	férfi nő	1... <input type="text"/> 1... <input type="text"/>		
	2	férfi nő	1... <input type="text"/> 1... <input type="text"/>	8	férfi nő	1... <input type="text"/> 1... <input type="text"/>		
	3	férfi nő	1... <input type="text"/> 1... <input type="text"/>	9	férfi nő	1... <input type="text"/> 1... <input type="text"/>		
	4	férfi nő	1... <input type="text"/> 1... <input type="text"/>	10	férfi nő	1... <input type="text"/> 1... <input type="text"/>		
	5	férfi nő	1... <input type="text"/> 1... <input type="text"/>	11	férfi nő	1... <input type="text"/> 1... <input type="text"/>		
	6	férfi nő	1... <input type="text"/> 1... <input type="text"/>	12	férfi nő	1... <input type="text"/> 1... <input type="text"/>		
	* Halvaszületés esetén „Hsz” jelzést kell alkalmazni.									
A házasságkötés adatai (Házast, özvegy és elvált nőkről kell kitölteni!)										
35	a) A házasságkötés időpontja b) Fennáll-e a házasság Ha fennáll a házasság: c) együtt él-e férjével d) ha különváltan él, mióta Ha nem áll fenn a házasság: e) a házasság megszűnésének oka f) a házasság megszűnésének éve	Első			Második			Harmadik		
		házasságkötés								
		a) 1... <input type="text"/>	év hó	1... <input type="text"/>	év hó	1... <input type="text"/>	év hó
		b) igen - nem				igen - nem				igen - nem
		c) igen - nem				igen - nem				igen - nem
		d) 1... <input type="text"/>	év	óta	1... <input type="text"/>	év	óta	1... <input type="text"/>	év	óta
e) özvegyülés - válás				özvegyülés - válás				özvegyülés - válás		
f) 1... <input type="text"/>	év									
36	Ha életfárs, mióta áll fenn tartós kapcsolat	1... <input type="text"/>								
Ha az összeírt személy eltartott és nem az eltartójával együtt irták össze, az eltartó		foglalkozása								
		foglalkozási viszonya, alkalmazásának minősége }								
		munkáltatójának megnevezése								
A számlálóbiztos megjegyzései:										

A VIZSGÁLAT TEREPE

A vizsgálat terepe Bük és Csepreg, egymással szomszédos települések a Nyugat-Dunántúlon, a Répce-folyó mentén. Bük a 19. század folyamán 3 településből (Alsó-, Felső-, és Közép-Bük) állt, amelyek 1902-ben egyesültek ezen a néven, Csepreg a Felső- és Alsóváros fokozatos egybeépülésével jött létre.⁷ A 19. század második felében a térségben mezőgazdasági modernizációs folyamat zajlott le: Bükön a vasúthálózat 1865. évi kiépülését követően 1867–69-ben korszerű cukorgyár jön létre, Csepreg járási székhellyé válik és a bükinél kisebb méretekben ugyan, de itt is jelentős iparosítás történik. A gazdasági modernizáció munkalehetőséget teremtett a környékbeli falvak szegényebb rétegeinek, és távoli vidékekről érkezett mesterembereknek, hivatalnokoknak. Az 1857 és 1869 közötti rövid időszakban Bük népessége 1614-ről 2709 főre – mintegy 68 százalékkal –, Csepreg népessége 2069-ről 3273-ra – 58 százalékkal – növekedett (1. táblázat). A dualizmus alatti modernizációs folyamatot az első világháború megtöri, 1917-ben a büki cukorgyár leég, majd a tulajdonosok a két világháború között fokozatosan felszámolják. Csepreg helyzete viszonylag stabilabb e téren, hiszen a járási székhely szereppel együtt járó intézményhálózata megmarad, és tovább működnek az ipari közép vállalatoknak számító bőr- és téglagyárak. A két világháború közötti időszak jellemző gazdasági formája a települések – és döntően Csepreg – külterületén működő árutermelő nagybirtokok, majorok (Meggyespuszta, Izabella-major, Anna-major, Kincsédpuszta, Gyertyánosmajor, Tormáspuszta), amelyek mezőgazdasági cselédek családjainak biztosítanak megélhetést. A birtokos parasztság ugyanakkor jellemzően kisméretű birtokokon gazdálkodik. A második világháborút követő földosztás némileg enyhített a földnélküliek sorsán, de az uradalmak területének egy jelentős részét nem osztották ki, hanem egyben tartották, amelynek következtében az amúgy is erős birtokaprózódást tovább fokozták, és így életképtelen üzemméreteket jöttek létre (Németh 2014, 99). 1949-ben megalakultak az első tsz-ek. Az egykori cukorgyári műhelyekben Állami Gépállomást hoztak létre, ez volt a korszak legnagyobb munkáltatója, dolgozói létszáma az 1963-as megszűnésekor 150 fő volt. 1958-ban megalakult a Csepregi Állami Tangazdaság, amely gyümölcsstermelésével lett ismert. A települések kisiparosai a háborút követően Kisipari Termelőszövetkezetekbe (Csepregi Cipész KTSZ, Büki Vegyesipari Szövetkezet) tömörültek. Az 1960-as évek fontos fejleménye a büki termálkút felfedezése és a gyógyfürdő fokozatos kiépítése, amely azt követően évtizedekre meghatározta a település fejlődését (Szabó 1979, 42–56).

Az 1. táblázat a népességszám, a nyers születési és halálozási arányszámok alakulását mutatja a két településen. Jól nyomon követhető a népességszám

⁷ Bük történetére lásd: Gyurácz 2000; Szabó 1985. A két település összehasonlító település-földrajzi vizsgálatára lásd: Németh 2014.

dualizmus alatti dinamikus növekedése, majd megtorpanása és lassú csökkenése a két háború között. Az 1880-as évektől a nyers születési és halálozási arányszámok fokozatos csökkenését láthatjuk, amelyek csökkenő gyermekszámról és javuló halandósági viszonyokról tanúskodnak.

1. táblázat

A népességszám, a nyers születési és halálozási arányszám (NYSZA, NYHA) változása, Bük és Csepreg, 1857–1960

Év	Bük			Csepreg		
	Népesség-szám	NYSZA	NYHA	Népesség-szám	NYSZA	NYHA
1857	1562	54,42	35,21	2069	58,00	27,55
1869	2709	46,88	20,30	3273	42,16	25,97
1880	3030	37,62	36,30	3952	41,24	26,57
1890	2791	37,62	23,65	3843	39,81	24,98
1900	2848	34,06	27,39	4065	39,85	21,16
1910	2965	27,99	18,55	4103	34,85	18,28
1920	2804	23,89	14,62	4192	26,24	14,55
1930	2552	23,12	14,11	4135	21,04	14,99
1941	2447	20,02	13,49	4010	15,96	13,22
1949	2648	23,79	13,60	4251	19,29	8,70
1960	2683	13,79	9,69	4348	16,79	10,35

Forrás: Népszámlálások publikált népességszám adatai; Népmozgalmi adatok (Klinger 1969; Klinger 1972).

ADATOK ÉS MÓDSZEREK

Az 1970. évi népszámlálás reprezentatív adatfelvételére Bükön a 4-es és 8-as, Csepregen a 3-as, 7-es és 11-es számlálókörzeteket jelölték ki.⁸ A büki 4-es számlálókörzet a település nyugati iparosodottabb részén – a korábbi Felső- és részben Közép-Bük területén – fekszik, míg a 8-as számlálókörzet a település keleti részét,

⁸ A népszámlálás alkalmával Bük központi belterületét 8 számlálókörzetre, Csepreg központi belterületét pedig 12 számlálókörzetre osztották. A külterületi népességet ugyancsak számlálókörzetekbe sorolták. Bükön a Malomárok, Tanya, Vasúti őrház, illetve egyéb külterületet jelöltek meg önálló számlálókörzetként. Csepregen két számlálókörzetet hoztak létre Tormásliget és a Vasúti Őrház részére, és 1–1 önálló számlálókörzetbe sorolták a következő külterületi részeket: Boldogasszony, Erdészlakok, Felsőgyar, Gyertyánospuszta, Kincsdpuszta, Meggyespuszta és egyéb külterület.

a korábbi Alsó-Bük településrész néhány utcáját foglalta magába. A népszámlálás során a 4-es számlálókörzetben 40 épületben 84 lakás- és 299 személyi összeíróívet, a 8-as számlálókörzetben 90 épületben mintegy 96 lakás- és 323 személyi összeíróívet vettek fel, összességében tehát 130 épületben 180 lakás- és 622 személyi összeíróívet. A csepregi 3-as számlálókörzet a település északi részére terjedt ki, a 7-es számlálókörzet a településre északkeleti irányból bevezető Rákóczi utca néhány épületére, míg a 11-es számlálókörzet a település déli részén fekvő utcák egy részére. A 3-as körzetben 77 épületben mintegy 87 lakás- és 288 személyi összeíróívet, a 7-es körzetben 10 épületben 10 lakás- és 33 személyi összeíróívet, a 11-es körzetben pedig 84 épületben mintegy 100 lakás- és 282 személyi összeíróívet vettek fel, összességében tehát 171 épületben 197 lakás- és 603 személyi összeíróívet.

A büki reprezentatív minta 622, míg a csepregi 603 személy adatait tartalmazza. Ez a települések központi belterületén élő teljes lakónépesség 24, illetve 17 százalékat jelenti. Tehát a mintavételi eljárás során kijelölt népesség aránya a vizsgált települések esetében elmaradt a 25 százaléktól. A büki és csepregi reprezentatív adatfelvétel népessége és a teljes belterületi lakónépesség demográfiai és foglalkozási jellemzőinek összehasonlítása azonban összességében a két népesség hasonlóságáról tanúskodik (a táblázatot lásd a függelékben).

A gyermekvállalási hajlandóság vizsgálatában az 1970-ben Bükön, illetve Csepregen élt 410, 15 éven felüli nő első házasságának termékenységtörténetét rekonstruáltam. A gyermekvállalás kockázati időszakát a következőképpen határoztam meg: a házasságkötéssel vagy – amennyiben azt az első születés megelőzte – az első születéssel kezdődik, és a nő ötvenéves koráig tart. Ezek teljes vagy befejezett termékenységtörténetek ($n = 160$). Azon nők termékenységtörténetét, akik első házasságuk megszűnésekor, vagy 1970. január 1-én 50 évesnél fiatalabbak voltak, ez utóbbi két időpont valamelyikén zártam le. Ezek a cenzorált termékenységtörténetek ($n = 250$). A 410 házasságból 883 gyermek született.

A 2. táblázat a mintában szereplő nők születési kohorsz, iskolai végzettség, első foglalkozás (igen/nem) és lakóhely szerinti megoszlását tartalmazza.⁹ A minta születési kohorszok és lakóhely szerinti megoszlása kiegyensúlyozott. Viszonylag alacsony a 6 osztálynál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők aránya, és a népesség gerincét a 6, majd később a 8 osztályos elemivel, illetve – a táblázatban nem részletezett – 4 elemi és 2 polgárral, 4 elemi és 4 polgárral rendelkezők adják. A legfiatalabb születési kohorszokban egyre jelentősebb arányt képviselnek a közép- vagy felsőfokú iskolát végzettek, illetve azok a nők, akik a népszámlálási kérdőív „mi volt első kereső foglalkozása?” kérdésére megjelöltek egy adott foglalkozást.

9 A mintába került nők egyéb jellemzőinek – többek között saját maguk vagy a férjük foglalkozására vonatkozó információk – feldolgozását a kutatás egy későbbi szakaszában tervezem.

2. táblázat

A mintabeli népesség születési kohorsz, iskolai végzettség és lakóhely szerinti százalékos megoszlása

	<1890	1890–1899	1900–1909	1910–1919	1920–1929	1929–1939	1940+	Összesen
Iskolai végzettség								
<6 osztály	8,7	5,4	9,2	3,0	1,6	4,3	1,6	4,6
6 osztály	87,0	94,6	83,9	81,8	69,8	4,3	4,7	56,6
7-8 osztály	0,0	0,0	3,5	9,1	19,1	74,3	60,9	27,3
8+ osztály	4,4	0,0	3,5	6,1	9,5	17,1	32,8	11,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Első foglalkozásra vonatkozó adat								
Van	0,0	0,0	9,2	22,7	33,3	50,0	51,6	27,3
Nincs	100,0	100,0	90,8	77,3	66,7	50,0	48,4	72,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Lakóhely								
Bük	43,5	56,8	49,4	53,0	54,0	41,4	56,3	50,7
Csepreg	56,5	43,2	50,6	47,0	46,0	58,6	43,8	49,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Összesen								
%	5,6	9,0	21,2	16,1	15,4	17,1	15,6	100,0
N	23	37	87	66	63	70	64	410

Forrás: 1970. évi népszámlálás 25%-os mintája.

A mintában szereplő nők termékenységtörténeteiből személy-periódus típusú adatállományt hoztam létre, vagyis a születési vagy házassági kohorsz megközelítés helyett a történeti időszak szerinti elemzést választottam. Előfeltevésem, hogy a gyermekvállalásban a periódushatások a kohorszhatásoknál erőteljesebbek. Az elemzett minta alacsony esetszáma miatt, továbbá forráskritikai megfontolásokból is, az elemzést az 1920–1970 közötti időszakra szűkítettem, vagyis a népszámlálást megelőző 50 év termékenységtörténetét tekintem át. Az elemzés első része a leíró jellegű statisztikákra épül, periódus- és korszak-specifikus termékenységi arányszámokat és a születési intervallumok Kaplan–Meier-féle módszerrel történő vizsgálatát tartalmazza. Az elemzés második része a születési intervallumok többváltozós elemzésének eredményeit ismerteti.

EREDMÉNYEK

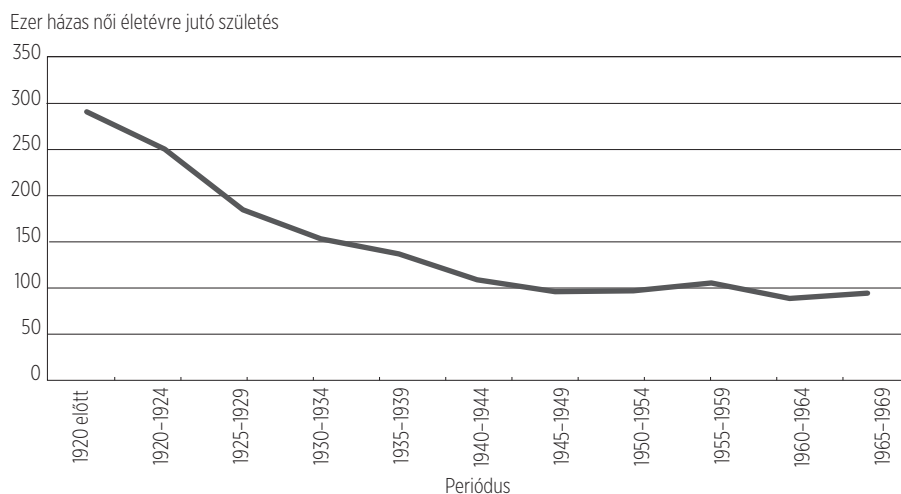
TERMÉKENYSÉGI TRENDEK ÉS MINTÁK

A vizsgált 50 év alatt a házaspár termékenységi arányszám az 1920 előtti érték egy-harmadára csökkent (1. ábra). A gyermekvállalási kedv csökkenése elsősorban a két világháború között – azon belül is elsősorban az 1925 és 1934 közötti években – és a második világháború éve alatt zajlott le. A második világháborút követően a házaspár termékenységi arányszám a 100 ezrelék körüli alacsony értéken állandósult.

A gyermekvállalási kedv történeti időszakok szerinti alakulása korszakokonként eltérő mechanizmusok szerint zajlott le. Erre utalnak a korszak-specifikus házaspár termékenységi arányszámok öt éves időszakok szerinti adatai (2. ábra). A nagy gazdasági világválság éveiben a házaspár termékenység a legfiatalabbakat kivéve mindegyik korcsoportban lecsökkent, amely háttérben a gyermekvállalás halasztásának mechanizmusát sejtethetjük. Az 1945 utáni alacsony termékenység azonban döntően a 30 év feletti nők gyermekvállalási hajlandóságának csökkenéséből és a 20–29 éves nők korábbi időszakhoz viszonyított magasabb termékenységéből adódott. Vagyis, a második világháborút követően a házaspárok egy adott gyermekszámot elérve a további születések megakadályozását választották. Emellett a születéskorlátozás egy másik formája is működhetett, nevezetesen az egyes születések közötti intervallum tudatos növelése, mint ahogy azt a későbbiek folyamán látni fogjuk.

1. ábra

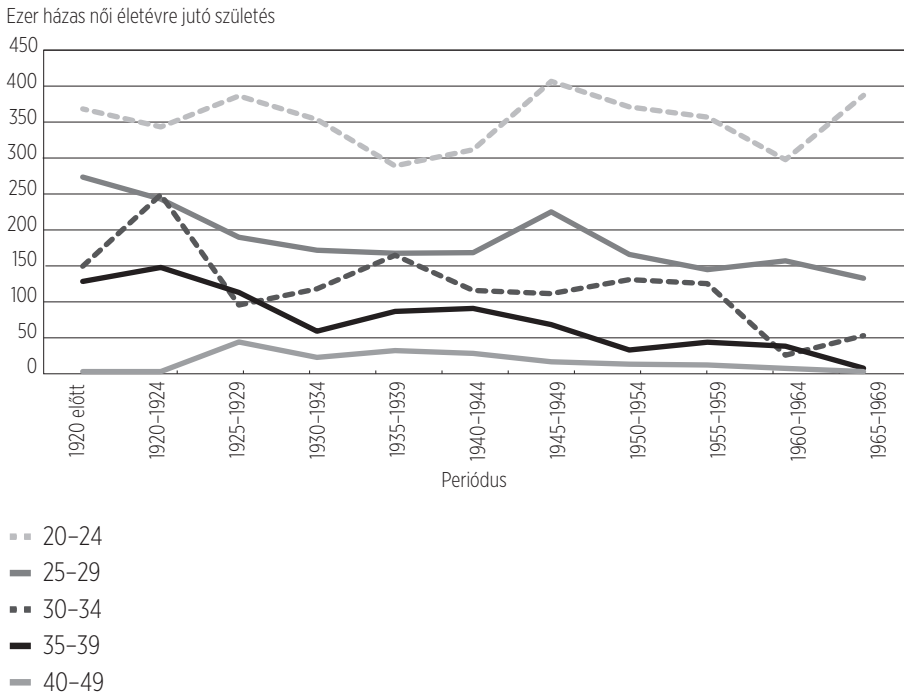
Általános házaspár termékenységi arányszámok (15–49 év közötti nők ezer házaspár életévére jutó születések száma) öt éves időszakok szerint, Bük és Csepreg, 1920–1969

Forrás: 1970. évi népszámlálás 25%-os mintája.

2. ábra

Korspecifikus házassági termékenységi arányszámok (ezer házassági női életévre jutó születések száma) öt éves periódusok szerint, Bük és Csepreg, 1920–1969

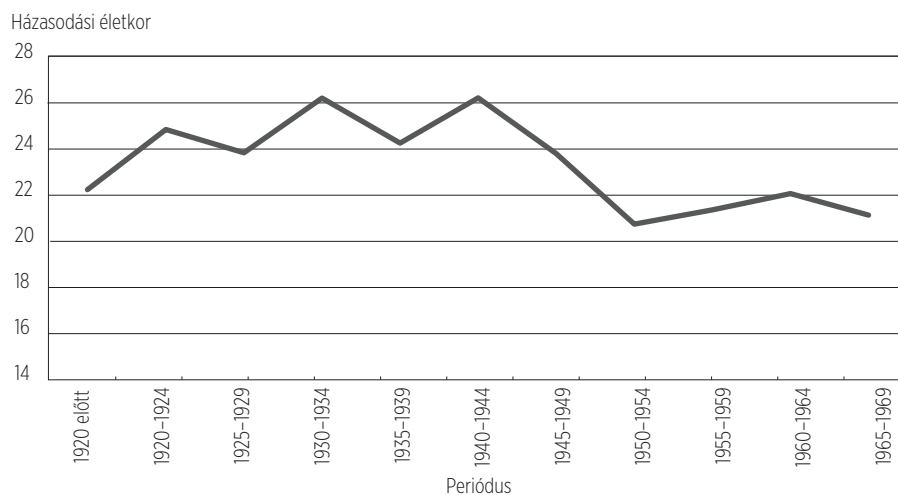

Forrás: 1970. évi népszámlálás 25%-os mintája.

A gyermekvállalás halasztásának és befejezésének korszakok szerint elkülönülő működésére utalnak a medián házassági életkorok öt éves időszakok szerinti értékei is (3. ábra). A házasság elhalasztása a két háború közötti időszak tipikus jelensége volt, és a házassági életkorok legmagasabb értékei (26,2) jellemzően a nagy gazdasági világválság és a második világháború éveire estek. A második világháborút követően, döntően az 1950-es évektől kezdve a házassági életkor látványosan lecsökkent, a fiatalok között a házasság aránya megemelkedett, a gyermekvállalási tervek pedig egyre inkább a fiatal életkorokban realizálódtak. Vagyis a kívánt gyermekszámot elérve a nők igyekeztek minél gyorsabban visszatérni az időszakban számukra megnyílt munkaerőpiacra.

3. ábra

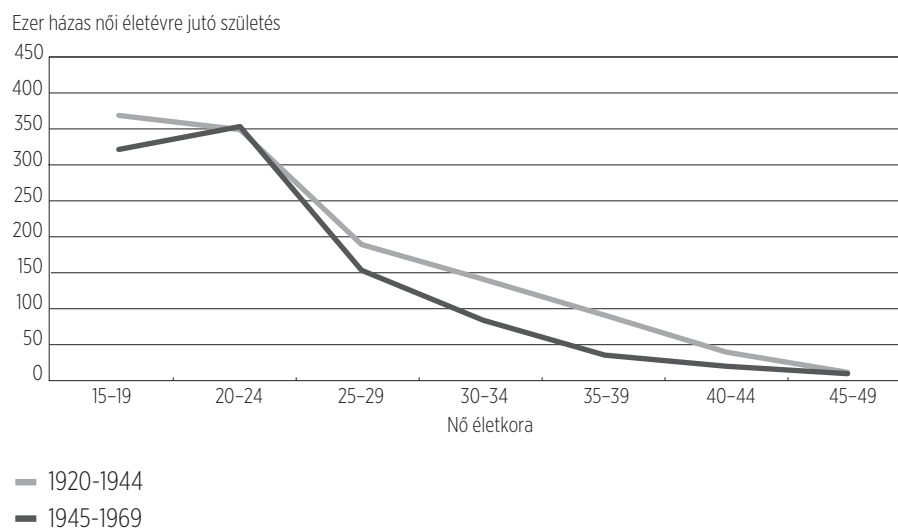
Medián házasodási életkorok ötéves időszakok szerint. Bük és Csepreg, 1920–1969

Forrás: 1970. évi népszámlálás 25%-os mintája.

4. ábra

Korspecifikus termékenységi arányszámok nagyobb periódusok szerint. Bük és Csepreg, 1920–1969

Forrás: 1970. évi népszámlálás 25%-os mintája.

A 4. ábra az 1920–1944 és 1945–1970 közötti időszakok korszpecifikus termékenységi arányszámait mutatja. Mindkét időszak görbéjének alakja konkáv, amely a születéskorlátozó népességek sajátossága. A fiatal korcsoportok viszonylag magas gyermekvállalási hajlandósága gyorsan csökken az életkorral párhuzamosan. Ez a minta mindkét időszakra jellemző, de az 1945 után időszakban válik igazán domináns jelenséggé. A két periódus közötti csökkenés mértékét a 15–49, 20–49, illetve 25–49 éves korú nők teljes házassági termékenységi arányszámai is mutatják: a három korcsoport THTA értékei 1920–1944 között 5,8; 3,9 és 2,1, 1945 után pedig 4,7; 3,1, és 1,3.

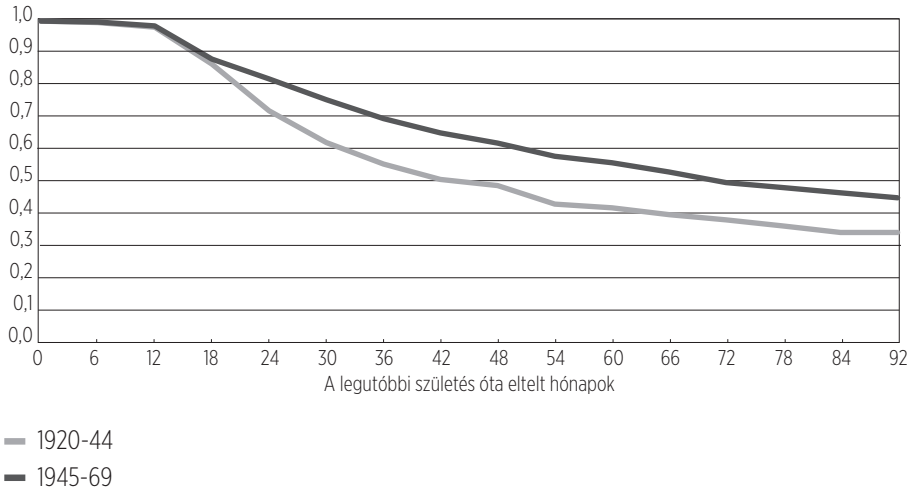
A következő ábrák a születések közötti intervallumok úgynevezett túlélési görbéit (Kaplan–Meier-féle becsléseit) ábrázolják. Pontosabban azt mutatják, hogy a legutóbbi születés óta eltelt hónapokat követően milyen mértékben csökkent az újabb születést meg nem tapasztaló nők aránya. Kumulatív értékekről lévén szó, a görbék formája monotonon csökkenő. A görbék alapján információkat nyerhetünk az újabb fogantatás kockázatának változásáról és a kockázat alatt maradt anyák arányáról is. A túlélési görbék meredek csökkenése az újabb születés valószínűségének emelkedését, a születések közötti intervallumok rövidülését és magasabb születési arányszámot jelentenek. Az elnyújtott – lassan csökkenő vagy egyenes – forma az alacsony fogamzási kockázatot mutatja. Az ábrák a születést követő 8. év végéig tartó időszakot fedik le, jóllehet néhány születésre azt követően is sor kerülhetett. A túlélési görbék hasznos információkkal szolgálnak. A görbék formái a fogamzás időzítéséről – halasztásról vagy az intervallum tudatos növeléséről – tájékoztatnak, az időszakvégi nyitott intervallumok a további születések megakadályozásáról nyújtanak információt.

Az 5. ábra a történeti időszakok hatását mutatja. 1920–1944 között a születések közötti intervallumok 34 százaléka, 1945 után pedig 45 százaléka maradt nyitott intervallum, vagyis a legutóbbi születést nem követte egy újabb.

A kétgyermekes családmódel 1945 utáni fokozatos térnyerésének lehetünk tanúi, ha a született gyermekek számát (paritás) is figyelembe vesszük a két időszak születési intervallumainak összehasonlításakor (6. ábra). Az első születést még közel azonos arányban követi egy újabb születés mindkét időszakban, különbség csupán az időzítésben mutatkozik: 1945 után a születési intervallumok hosszabbak-elnyújtottabbak, mint az 1945 előttié. A második születést követően már éles különbségek körvonalazódnak a két időszak között a lezárt intervallumok arányaiban is: 1945–1970 között a második születések 60 százalékát nem követi egy újabb születés, míg 1945 előtt csupán 33 százalékát. A harmadik és negyedik születést követő születési intervallumok történeti időszakok szerinti összehasonlítása már kisebb különbségeket mutat: az 1945–1970 között 8 év után lezártlan születési intervallumok aránya 57 százalék szemben az 1920–1945 közötti 45 százalékkal. Összességében, a paritások szerinti születési intervallumok alapján egyértelműen a gyermekvállalási magatartásban bekövetkező – a kétgyermekes családmódel térnyerését jelző – mintaváltás körvonalazódik.

5. ábra

Egy újabb születést meg nem tapasztalt nők aránya a legutóbbi születést követő 8 év alatt történelmi időszakok szerint. Bük és Csepreg, 1920–1969

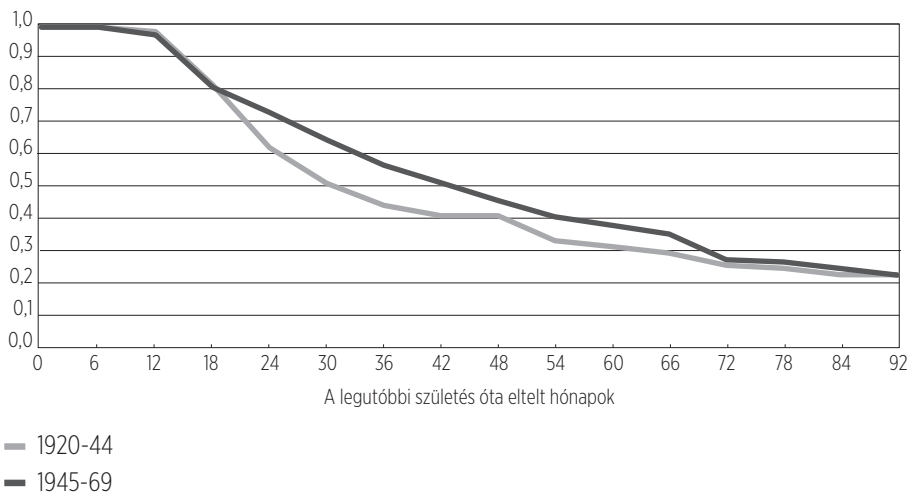

Forrás: 1970. évi népszámlálás 25%-os mintája.

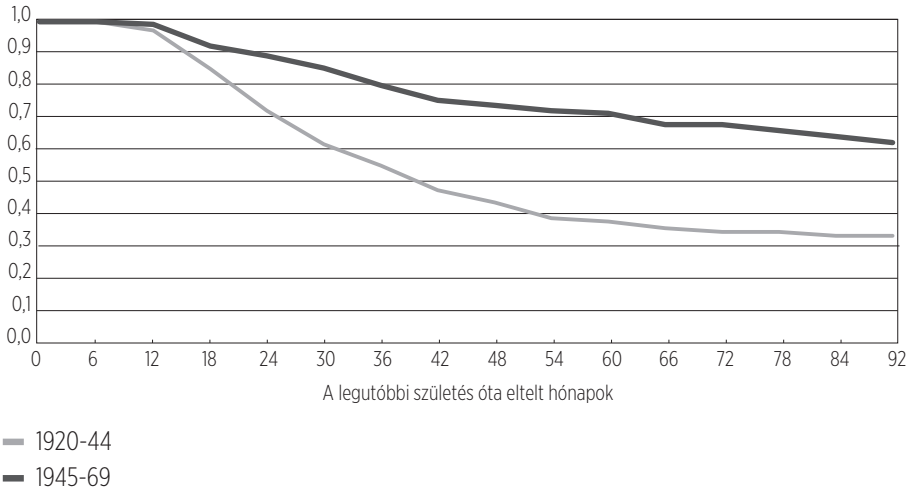
6. ábra

Egy újabb születést meg nem tapasztalt nők aránya paritás szerint a legutóbbi születést követő 8 év alatt nagyobb periódusok szerint. Bük és Csepreg, 1920–1969

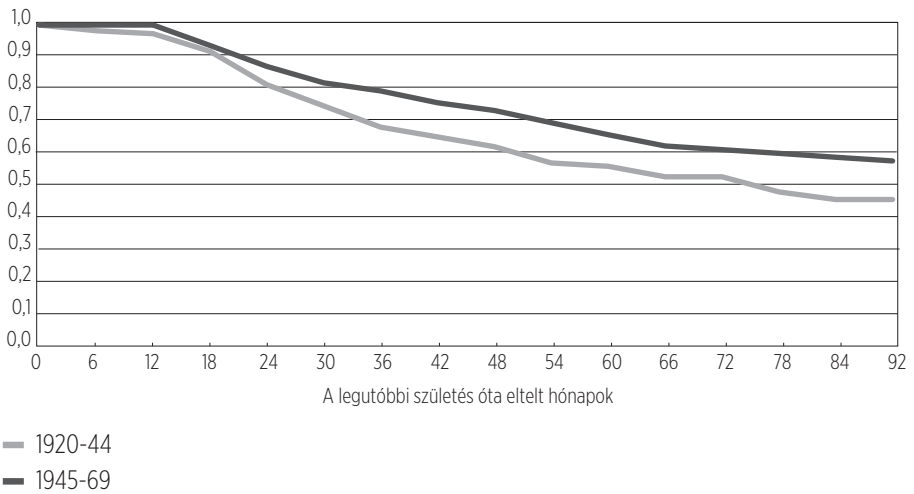
A. 1. paritás

B. 2. paritás

C. 3-4. paritás

A SZÜLETÉSI INTERVALLUMOK TÖBBVÁLTOZÓS STATISZTIKAI ELEMZÉSE

Az alábbiakban eseménytörténeti modellekkel vizsgálom a különböző biológiai és társadalmi tényezőknek a születési intervallum hosszára gyakorolt hatását, illetve a hatások történeti időszakok szerinti változását. Ez utóbbi elemzés alapját az

egynél nagyobb sorszámú születési intervallumok képezik. Szakaszonként konstans exponenciális kockázati – vagy eseménytörténeti – modelleket használok, a nők szerinti „shared frailty” tényezővel (Blossfeld et al. 2007). A születési intervallumokat hathónapos szakaszokra bontottam. Az összes születési intervallumot együtt elemzem, ahelyett, hogy csoportokra bontanám őket (például a születések lezárásának vizsgálata céljából kizárólag a harmadik vagy negyedik születés képezné a vizsgálat fókuszát). Az eseménytörténeti modellek egy újabb születés kockázatát becslik. Az elemzett időtartam a legutóbbi születéstől egy következő születésig vagy a megfigyelés lezárásának időpontjáig tart.

A regressziós modellben vizsgált magyarázó változók a következők: a nő életkora, iskolai végzettsége, születési helye, házassági életkora, az élveszületés sorszáma, a legutóbb született gyermek továbbélési státusza, a történeti időszak, a település, továbbá egy-egy változó, amely az első fogamzás és első születés körülményeire utal. Ez utóbbiak azt jelzik, hogy az első születés házasságon kívül történt-e vagy sem, illetve amennyiben házasságban történt, a fogamzás megelőzte-e a házasság időpontját vagy sem.¹⁰ A vizsgált történeti időszakot a fentieknek megfelelően két részre bontottam: az 1920–1944 és 1945–1970 közötti időszakokra. A magyarázó változók többsége kategorikus és időben nem módosuló. Ez utóbbi alól kivételt képez a nő életkora, az élveszületés sorszáma, a legutóbb született gyermek továbbélési státusza és a történeti időszak, amelyek időben módosuló változók.

A nő életkorát a termékenység természetes meghatározójaként alkalmazom a modellben, vagyis megpróbálom figyelembe venni a gyermekvállalás biológiai-demográfiai meghatározottságát. Időben módosuló kétértékű változó 5 nagyobb csoporttal: 25 év alatti, 25–29 éves, 30–34 éves, 35–39 éves és 40 év feletti. A gyermekvállalás demográfiai meghatározói közé sorolom a legutóbb született kisgyermek továbbélési státuszát tartalmazó kétértékű változót is (vagyis életben van-e vagy sem), hiszen az intervallum kezdetekor született csecsemő halála megszakítja a szoptatást, a szoptatás fogamzásgátló hatásának megszűnése pedig növeli az újabb születés valószínűségét.¹¹ A nő házassági életkora numerikus változót is a demográfiai változók csoportjába sorolom, hiszen a korai/késői házasság a kívánt gyermekszám elérésének meghatározó tényezője lehet. Az élveszületések sorszáma (paritás) tükrözheti a fogamzóképeségbeli különbségeket,

¹⁰ Házasság előtti fogamzásnak tekintem, ha a házasság és az első születés időpontja között kevesebb, mint 7 hónap telt el.

¹¹ A vonatkozó szakirodalom törekedik elválasztani a legutóbb született gyermek halálának biológiai-demográfiai hatását az úgynevezett „pótlási” hatástól, vagyis a meghalt gyermek „pótlására” irányuló szándékolt szülői törekvéstől. Mindezt oly módon teszi, hogy a legutóbb született gyermek továbbélési státuszát és a születés óta eltelt időt interakcióba állítja egymással (Tsuya et al. 2010). Jelen elemzésben az alacsony esetszám miatt nem differenciáltam a születés óta eltelt idő szerinti. A mintában ugyanis a meghalt gyermekek több mint 90 százaléka még csecsemőkorban hunyt el, amely tény a gyermek halálának a gyermekvállalásra gyakorolt biológiai-demográfiai tézisének erősíti.

de egyúttal jelezheti a gyermekszám-specifikus születéskorlátozás működését is. Az élveszületések száma kategorikus változó csoportjai a következők: 1.; 2.; 3-4. és 5. vagy annál magasabb sorszámú élveszületés.

A gyermekvállalás alábbiakban vizsgált társadalmi meghatározói közül elsőként a nő iskolai végzettségét emelem ki. Ez ugyancsak kategoriális változó három nagyobb csoporttal: 6 elemnél kevesebb iskolai végzettség; 6 osztály; 7-8 osztály; illetve 9 vagy annál több osztályos végzettség. A magasabb iskolai végzettség szoros összefüggésben lehet az új gondolatokra és viselkedési formákra való nyitottsággal, a vallási előírásoktól való függetlenedéssel, a változó női és családayai szerepek gyorsabb átvételével. A nő iskolai végzettsége társadalmi és kulturális különbségeket tükrözhet, csakúgy, mint a nő születési helyét jelző változó is. Ez utóbbi kategoriális változó három csoporttal: helybéli születésű; megyebeli születésű (Vas megyében vagy a szomszédos Győr-Moson-Sopron és Veszprém megyékben született); illetve távolabbi születésű. A település változó a két szomszédos település, Bük és Csepreg közötti esetleges kulturális – például felekezeti – különbségeket tükrözheti. A házasság előtti születésnek és fogamzásnak két egymással ellentétes jelentése is lehet. Egyfelől utalhat a társadalmi normáktól – mint a házasságkötés – való függetlenedésre és a reprodukcióval kapcsolatos szabadosabb viselkedésre, amely az új viselkedési formák – például születéskorlátozás – átvételében is testet ölthet (Van Bavel 2007, 42). Másfelől viszont utalhat a születéskorlátozás sikertelenségére (házasság előtti születés), a társadalmi kirekesztődésre, sőt a társadalmi normák betartására irányuló törekvésként (házasság előtti fogamzás) is értelmezhető.

A házaspárok helyzetét mindezek mellett egyéb társadalmi-gazdasági jellemzők is meghatározhatták, mint például az általam itt nem vizsgált foglalkozás. A népesség heterogenitásából származó problémák egyfajta kezelésére szolgál a fent már említett „shared frailty”, amely lehetővé teszi a házaspárok közötti különbségekért felelős nem megfigyelt tényezők hatásának mérését.

A 3. táblázat egy újabb születés kockázatának szakaszonként konstans eseménytörténeti modellekkel becsült regressziós együtthatóit és a változók statisztikai megoszlását tartalmazza. Az együtthatók exponenciális formában relatív kockázati arányszámokként értelmezhetők. Az r -rel egyenlő kockázati arányszám azt jelenti, hogy az adott változó értékének 1 egységgel történő emelkedése a kockázati arányszám r -szeres emelkedését eredményezi. Amennyiben $r = 1$, akkor a változónak nincs hatása.

A táblázat három eseménytörténeti modell eredményeit tartalmazza: az első a teljes időszakot lefedi, és lehetőséget nyújt a történeti időszakok hatásának összehasonlítására egyazon modell keretében. A másik két modell az 1920–1944 és az 1945–1970 közötti időszakok szerinti becslések eredményeit tartalmazza, és

lehetőséget nyújt az egyes változók hatásai történeti időszakok szerinti módosulásainak megfigyelésére.

3. táblázat

Egy újabb születés relatív kockázatai, Bük és Csepreg, 1920–1969. Szakaszonként konstans eseménytörténeti modellek, egynél nagyobb sorszámú születési intervallumok

	1920–1969			1920–1944			1945–1969		
	%/átlag	R. k.	p	%/átlag	R. k.	p	%/átlag	R. k.	p
A nő életkora									
15–24 év	11,4	1,000	ref.	13,1	1,000	ref.	10,3	1,000	ref.
25–29 év	19,0	0,633	0,003	23,0	0,723	0,145	16,5	0,500	0,001
30–34 év	20,6	0,545	0,004	24,6	0,798	0,457	18,1	0,303	0,000
35–39 év	19,6	0,373	0,000	19,9	0,575	0,156	19,4	0,175	0,000
40 év felett	29,6	0,113	0,000	19,3	0,235	0,006	35,8	0,045	0,000
Házassodási életkor									
	23,0	1,044	0,022	22,9	1,053	0,061	23,1	1,041	0,103
Paritás									
1	28,0	1,000	ref.	27,7	1,000	ref.	28,2	1,000	ref.
2	32,9	0,599	0,000	26,4	0,841	0,362	36,8	0,414	0,000
3–4	29,6	0,585	0,009	33,7	0,637	0,121	27,1	0,518	0,005
5+	9,5	0,984	0,965	12,2	0,985	0,976	7,8	0,819	0,607
Történeti időszak									
1920–1944	37,9	1,000	ref.						
1945–1969	62,1	0,749	0,010						
A nő iskolai végzettsége									
< 6 osztály	6,3	1,690	0,001	8,5	1,728	0,010	5,0	1,695	0,062
6 osztály	69,3	1,000	ref.	87,7	1,000	ref.	58,0	1,000	ref.
7–8 osztály	18,6	0,911	0,524	2,4	1,071	0,853	28,5	0,707	0,046
9+ osztály	5,9	0,869	0,528	1,4	1,171	0,763	8,6	0,660	0,096
A nő születési helye									
Helyben	58,4	1,000	ref.	57,5	1,000	ref.	58,9	1,000	ref.
A megyében	36,7	1,069	0,507	36,1	1,199	0,192	37,1	0,843	0,277
Távolabbi helyen	4,9	0,772	0,299	6,3	0,570	0,112	4,0	1,516	0,208

3. táblázat

Egy újabb születés relatív kockázatai, Bük és Csepreg, 1920–1969. Szakaszonként konstans eseménytörténeti modellek, egnél nagyobb sorszámú születési intervallumok (folytatás)

	1920–1969			1920–1944			1945–1969		
	%/ átlag	R. k.	p	%/ átlag	R. k.	p	%/ átlag	R. k.	p
Legutóbb született gyermek									
Életben van	99,0	1,000	ref.	97,9	1,000	ref.	99,7	1,000	ref.
Meghalt	1,0	3,731	0,000	2,1	3,766	0,000	0,3	5,866	0,000
Első születés									
Házasságban	89,1	1,000	ref.	87,3	1,000	ref.	90,3	1,000	ref.
Házasságon kívüli	10,9	1,124	0,467	12,7	0,974	0,902	9,7	1,443	0,154
Első fogamzás									
Házasságban	88,7	1,000	ref.	90,2	1,000	ref.	87,7	1,000	ref.
Házasságon kívüli	11,3	1,733	0,000	9,8	1,483	0,042	12,3	2,218	0,000
Település									
Bük	50,3	1,000	ref.	50,6	1,000	ref.	50,1	1,000	ref.
Csepreg	49,7	1,054	0,576	49,4	1,008	0,949	49,9	1,135	0,360
Frailty variancia		0,028	0,361		0,024	0,413		1,62	1,000
Személyek száma		349			174			300	
Születési intervallu- mok száma		852			443			534	
Események száma		500			267			233	
Kockázati idő (személyi életevek száma)		5764			2182			3581	
Chi ²		1924,1			788,0			1056,7	
-2* log likelihood		-872,9			-424,3			-409,9	

Elsőként lássuk a teljes modell eredményeit. Mindenekelőtt látható, hogy egyéb tényezők figyelembe vételét követően az 1945 utáni időszak szignifikánsan alacsonyabb születési kockázattal jellemezhető, vagyis a leíró statisztikákban bemutatott különbségek igazolást nyertek. A biológiai-demográfiai tényezők közül a nő életkora és az élveszületési sorszám emelkedése szignifikánsan csökkenti, míg a legutóbb született gyermek halála és a házassági életkor emelkedése szignifikánsan növeli egy újabb születés kockázatát. A társadalmi változók közül az iskolai végzettség azt mutatja, hogy a népességben belül alapvető különbségek elsősorban a legalább 6 osztályt és az annál kevesebbet végzett – egyébként ez utóbbi viszonylag alacsony létszámú – női csoportok között álltak fenn: ez utóbbi csoport körében a születési kockázat jellemzően 70 százalékkal magasabb, mint a 6 osztályos csoport körében. A születési hely szerinti változó azt mutatja, hogy az ország távolabbi részeiből érkezők körében az újabb születés kockázata alacsonyabb, mint a helybéli születésűeké, de ez utóbbi eredmény statisztikailag már nem szignifikáns. A település önmagában nem mutat a gyermekvállalással összefüggő szignifikáns hatást. Ellenben a házasságon kívüli első fogamzással jellemezhető nők magasabb gyermekvállalási hajlandósága igazolást nyert az adatokból. A házasságon kívüli születés is növeli, de nem szignifikáns módon az újabb születés kockázatát. Ez utóbbi két változó hatásai egyértelműen cáfolják azt a hipotézist, amely szerint ezek a női csoportok szabadosabb demográfiai viselkedése a születéskorlátozásban is megnyilvánulhatott. Sokkal inkább ennek az ellenkezője igaz: vagyis a születéskorlátozó társadalmi normához való felzárkózásban kissé lemaradó, az új gyermekvállalási minta átvételében kevésbé sikeres nőket láthatunk bennük.

A vizsgált változók hatásainak történeti időszakok szerinti módosulásai tovább árnyalhatják az eddig kialakult képet. A gazdasági válság és a háborús évek általános létbizonytalanságával hozom összefüggésbe azt a tényt, hogy az 1920–1944 közötti időszakban csupán a 40 év feletti nők esetében látható az újabb születés kockázatának szignifikáns csökkenése. Egyrészt a válságos évek a fiatal nők körében is a gyermekvállalás elhalasztását eredményezhették, másrészt pedig az idősebb korú nők a válságos éveket követően az elhalasztott születések pótlására törekedhettek, ami növelte körükben a gyermekvállalás hajlandóságát. A második világháborút követő években a születési kockázatok életkorok szerint egyenesen csökkennek, ami már egy tudatosabb, tervezhető gyermekvállalási magatartás jeleként szemlélhető. Erre utalnak egyébként a paritások szerinti hatások történeti időszakok szerinti módosulásai is. Miközben 1920–1944 között a paritások szerint csökkenő kockázatok nem szignifikánsak, addig 1945 után szignifikáns és jelentős mértékben csökkenő kockázatokat láthatunk. A második élveszületést követően az újabb születés kockázata mintegy 59 százalékkal lecsökken az első paritáshoz viszonyítva.

A történeti időszak – és a termékenységcsökkenés – előrehaladtával a gyermekvállalás társadalmi differenciái felerősödnek. A magasabb iskolai végzettség gyermekvállalási kedvet mérséklő hatása felerősödik, csakúgy, mint a házasságon kívüli születések és fogamzások hatásai. Ez utóbbiak körében az újabb születés kockázata közel duplájára emelkedik. Ugyancsak a társadalmi differenciák növekedéseként értelmezem a legutóbb született gyermek halálának az újabb fogamzást növelő hatását. Az 1945 utáni időszakban a csecsemőhalandóság már egyre inkább a társadalom peremén élőköt érinti. A nő születési helye változónk hatása a két időszakban ellentétes irányúvá vált, jóllehet ezek a hatások statisztikailag nem szignifikánsak. A történeti időszakok szerinti felbontás nem változtatta érdemben és szignifikáns módon a települések hatását sem.

ÖSSZEGZÉS

A fenti elemzéssel megpróbáltam rámutatni azokra a lehetőségekre, amelyeket a mikro-léptékű elemzés tartogat a 20. századi magyarországi termékenységi átmenet jobb megértése érdekében. Ehhez az 1970. évi népszámlálás két nyugat-dunántúli településről fennmaradt individuális szintű, longitudinális és retrospektív termékenységi adatait használtam.

A retrospektív termékenységi adatok történeti időszakok szerinti vizsgálatával sikerült rámutatni két – vagy inkább három – alapvető mechanizmusra, amelyek a településeken megfigyelt termékenységcsökkenést eredményezték. Állításom, hogy a vizsgált településeken a két világháború közötti termékenységcsökkenés alapvetően a házasságkötés és a gyermekvállalás gazdasági kényszerek okozta későbbre halasztásából – postponement-ből – fakadt, és kevésbé játszott szerepet benne a gyermekszám szerinti születéskorlátozás. A gyermekszám-specifikus – és jellemzően a második gyermek születését követő – születéskorlátozás, kiegészülve a születések közötti intervallumok tudatos hosszabbításának – spacing – mechanizmusával, döntően a második világháború utáni időszak jellemzője. A kétgyermekes családmodell elterjedésének időszaka ez. Az új családmodell elterjedésében egyfajta fokozatosság figyelhető meg a nők iskolai végzettsége szerint: legkevésbé az alacsonyabb, és leginkább a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezőket jellemezte.

Jövőbeni kutatások feladata, hogy a fenti eredményeket a jelenleginél nagyobb mintán, erősebb módszertani apparátussal és jobban kontextualizálva megerősítsék, vagy tovább árnyalják.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár
XXXII-23-a, 1970. évi népszámlálás
6860. Bük, 4-es számlálókörzet
6861. Bük, 8-as számlálókörzet
6876. Csepreg, 7-es számlálókörzet
6877. Csepreg, 3-as számlálókörzet
6878. Csepreg, 11-es számlálókörzet

IRODALOM

- Andorka Rudolf (1969): A regionális termékenységekülönbségeket befolyásoló gazdasági és társadalmi tényezők. *Demográfia*, 12/1-2. 114-124.
- Andorka Rudolf (1987): *Gyermekszám a fejlett országokban*. Gondolat, Budapest.
- Ájus Ferenc (2010): What caused fertility variations by settlement in Transylvania at the time of industrialization? *The History of the Family*, 15/4. 453-466.
- Benda Gyula (2006): A magyarországi családrekonstrukciós vizsgálatok mérlege. In Benda Gyula: *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 67-76.
- Blossfeld, Hans-Peter – Golsch, Katrin – Rohwer, Götz (2007): *Event History Analysis with Stata*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Mahwah, NJ.
- Breschi, Marco – Fornasin, Alessio – Manfredini, Matteo (2013): Patterns of reproductive behavior in transitional Italy: The rediscovery of the Italian fertility survey of 1961. *Demographic Research*, 29/44. 1227-1260.
- Dányi Dezső (1991): Demográfiai átmenet 1880-1960 (Princetoni indexek). *KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek* (9). Budapest, 187-231.
- Dányi Dezső (1994): Magyarország termékenységének csökkenése, 1910-1930. *KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek* (13). Budapest, 111-200.
- Gyurácz Ferenc (2000): *Bük*. (Száz magyar falu könyvesháza). Száz Magyar Falu Könyvesháza KHT, [Budapest].
- Kamarás Ferenc (2000): A termékenység, népesség-reprodukció. In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2000*. TÁRKI, Budapest, 409-432.
- Klinger András et al. (szerk.) (1969): *A népmozgalom főbb adatai községenként, 1901-1968*. KSH, Budapest.
- Klinger András et al. (szerk.) (1973): *A népmozgalom főbb adatai községenként, 1828-1900*. II. Vas és Veszprém megye. KSH, Budapest.
- Koloh Gábor (2013a): Demográfiai válság az Ormánságban: Családrekonstrukciós eredmények a vajslói anyakönyvi kerületből. *Korall*, 54. 104-117.
- Koloh Gábor (2013b): Az ormánsági "egyke" és toposza: Az Ormánság népesedése 1895 és 1941 között. *Demográfia*, 56/2-3. 195-213.

- KSH (1971): *1970. évi népszámlálás 4a. Vas megye számlálókörzeti és külterületi adatai*. KSH, Budapest.
- KSH (1977): *1970. évi népszámlálás 31. Az adatfelvétel és feldolgozás összefoglaló ismertetése*. KSH, Budapest.
- KSH (1981b): *1970. évi népszámlálás. A nők családi állapotának változásai és termékenységi adatai évjáratonként*. KSH, Budapest.
- Németh Sándor (2014): *Bük és Csepreg összehasonlító településföldrajza*. PhD disszertáció. Pécsi Tudományegyetem.
- Őri Péter (2006): Demográfiai átmenetek Magyarországon. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye a 19. század végén, 20. század elején. *Demográfia*, 49/4, 299–341.
- Őri Péter (2007): *Demographic Patterns and Transitions in 18–20th Century Hungary. County Pest-Pilis-Solt-Kiskun in the 18th and Early 20th Centuries*. Working Papers on Population, Family and Welfare No. 10. HCSO – Demographic Research Institute, Budapest.
- Pakot Levente 2013: *Nemek és nemzedékek. Demográfiai reprodukció a 19–20. századi Székelyföldön*. KSH NKI, Budapest.
- Spéder Zsolt (2014): Gyermekszám(szenáriók) – az új családmódel kontúrjai. In Spéder Zsolt (szerk.): *A család vonzásában: Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére*. KSH NKI, Budapest, 105–128.
- Szabó József (1979): *Bük*. Vas megyei Idegenforgalmi Vállalat.
- Szabó József (1985): *Bük község másfél évszázada. I-II*. Kézirat. Nagyközségi Könyvtár, Bük.
- Szukicsné Serfőző Klára (1986): *A termékenység és az iskolai végzettség néhány összefüggése Magyarországon az elmúlt negyedszázadban*. KSH NKI Kutatási Jelentések 28. KSH NKI, Budapest.
- Szukicsné Serfőző Klára (2000): A termékenység változásának néhány jellemzője a legutóbbi nyolc évtizedben. *Demográfia*, 43/4. 445–476.
- Thirring Lajos (1936): Adalékok a házas termékenység 1930. évi statisztikájához. *Magyar Statisztikai Szemle*, 14/8. 667–693.
- Thirring Lajos (1941): Foglalkozási sajátosságok és házas termékenység. In Thirring Lajos: *Tanulmányok az 1930. évi népszámlálás köréből*. Stephaneum, Budapest, 61–77.
- Thirring Lajos (1959): Vizsgálódások a termékenység alakulásának foglalkozási, társadalmi-gazdasági jellegzetességeiről. *Demográfia*, 2/1. 54–73.
- Tsuya, O. Noriko – Wang, Feng – Alter, George – Lee, James Z. (2010): *Prudence and Pressure: Reproduction in Europe and Asia 1700–1900*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Van Bavel, Jan (2007): The Decline of Illegitimacy and the Control of Marital Fertility During the Demographic Transition. Testing the Innovation-diffusion Hypothesis Using Cohort Fertility Data from a Belgian Town, 1850–1910. *Historical Social Research*, 32. 42–67.
- Van Bavel, Jan (2014): The mid-twentieth century Baby Boom and the changing educational gradient in Belgian cohort fertility. *Demographic Research*, 30/33. 925–962.

FÜGGELÉK

4. táblázat

Az 1970. évi népszámlálás reprezentatív mintájában szereplő büki és csepregi számlálókörzetek népességének demográfiai és foglalkozási jellemzői a települések központi belterületi népességéhez viszonyítva

A. Demográfiai jellemzők

Település és számlálókörzet	Lakónépesség		Férfi		Nő	
	N	%	N	%	N	%
Bük						
4-es szk.	285	100,0	138	48,4	140	51,6
8-as szk.	313	100,0	147	44,7	173	55,3
4-es és 8-as szk. együtt	598	100,0	278	46,5	320	53,5
Központi belterület	2514	100,0	1248	49,6	1266	50,4
Csepreg						
3. szk.	279	100,0	125	44,8	154	55,2
7-es szk.	31	100,0	16	51,6	15	48,4
11-es szk.	273	100,0	136	49,8	137	50,2
3-as, 7-es és 11-es szk. együtt	583	100,0	277	47,5	306	52,5
Központi belterület	3422	100,0	1628	47,6	1794	52,4

Település és számlálókörzet	0-14 éves		15-39 éves		40-59 éves		60 + éves	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Bük								
4-es szk.	66	23,2	98	34,4	62	21,8	59	20,7
8-as szk.	54	16,2	99	29,7	84	25,2	76	22,8
4-es és 8-as szk. együtt	120	20,1	197	32,9	146	24,4	135	22,6
Központi belterület	539	21,4	913	36,3	580	23,1	482	19,2
Csepreg								
3. szk.	71	25,5	90	32,3	54	19,4	64	22,9
7-es szk.	9	29,1	8	25,8	4	12,9	10	32,3
11-es szk.	58	21,2	82	30,1	68	24,9	65	23,8
3-as, 7-es és 11-es szk. együtt	138	23,7	180	30,9	126	21,6	139	23,8
Központi belterület	778	22,7	1107	32,4	818	23,9	719	21,0

B. Foglalkoztatottsági és foglalkozási jellemzők

Település és számlálókörzet	Lakónépesség		Aktív kereső összesen	
	N	%	N	%
Bük				
4-es szk.	285	100,0	122	42,8
8-as szk.	313	100,0	143	42,9
4-es és 8-as szk. együtt	598	100,0	265	44,3
Központi belterület	2514	100,0	1115	44,3
Csepreg				
3. szk.	279	100,0	108	38,7
7-es szk.	31	100,0	11	35,5
11-es szk.	273	100,0	132	48,4
3-as, 7-es és 11-es szk. együtt	583	100,0	251	43,1
Központi belterület	3422	100,0	1574	46,0

Település és számlálókörzet	Aktív kereső						Aktív kereső társadalmi-foglalkozási csoportja			
	Ipar, építőipar		Mezőgazdaság		Egyéb		Fizikai		Szellemi	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bük										
4-es szk.	48	16,8	43	15,1	31	10,8	100	35,1	22	7,7
8-as szk.	44	13,2	51	15,3	48	14,4	116	34,8	27	8,1
4-es és 8-as szk. együtt	92	15,4	94	15,7	79	13,2	216	36,1	49	8,2
Központi belterület	430	17,1	302	12,0	383	15,2	904	36,0	211	8,4
Csepreg										
3. szk.	56	20,1	31	11,1	21	7,6	89	31,9	19	6,8
7-es szk.	4	12,9	4	12,9	3	9,7	11	35,5		
11-es szk.	39	14,3	66	24,2	27	9,9	116	42,5	16	5,9
3-as, 7-es és 11-es szk. együtt	99	17,0	101	17,3	51	8,7	216	37,1	35	6,0
Központi belterület	629	18,4	554	16,2	391	11,4	361	37,5	291	8,5

Forrás: KSH 1971, 48-50.